

5. Фуко М. Надзирать и наказывать / М. Фуко. – М. : Ad Marginem, 1999. – 480 с.
6. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук // М. Фуко. – СПб. : А-сэд. 1994. – 408 с.

Надійшла до редколегії 21.01.11

УДК 1 «652»: 316.3

О. С. Ковнеров

Слов'янський державний педагогічний університет

ПРОБЛЕМА УПРАВЛІННЯ СУСПІЛЬСТВОМ В АНТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Здійснено історико-філософський аналіз щодо проблеми управління суспільством у творчості видатних мислителів епохи античності.

Ключові слова: держава, суспільство, управління, діяльність, влада, панування, підкорення, повага до іншого, воля, інтелект, доблесть, шляхетність, гідність, чеснота, аристократія, демократія, олігархія, справедливість, мудрість, благо.

Проведен историко-философский анализ проблемы управления обществом в творчестве выдающихся мыслителей эпохи античности.

Ключевые слова: государство, общество, управление, деятельность, власть, господство, подчинение, уважение к другому, воля, интеллект, доблесть, благородство, достоинство, добродетель, аристократия, демократия, олигархия, справедливость, мудрость, добро.

Talking the historykal and filosofy analysis of problem to govern in creative work filosofes of epoch antiquity.

Keywords: state, society, to manage (to govern), work, power, supremacy, to subjugate, respect, will, intellect, valour, noble, virtue, kindness, aristocracy, democracy, olygarhiy, fairlyum, wisdom, good.

Важливим питанням філософії є питання про відношення людини і світу. Зміст останнього є багатоманітним, у якому можна виділити ряд основних явищ і процесів, що суттєво визначають багатоаспектний спосіб життєдіяльності людини. Одним з таких є управління і підприємницька діяльність як на рівні суспільних структур, так і окремих індивідів. Управління і підприємництво має свою багатовікову історію і спирається воно на методологічні і світоглядні основи, сформульовані античними мудрецами-філософами. Ними була створена своєрідна теоретична парадигма, в межах якої здійснювались взаємовідносини між людьми в процесі матеріального і духовного виробництва.

Насамперед, в Піфагорійському союзі, створеному відомим мислителем Піфагором, доводилось, що кожне суспільне явище детерміноване певними світоглядними характеристиками, спирається на ті чи інші філософські засади. В людських стосунках, учив Піфагор, завжди присутні панування і підкорення. Це явище може мати зовнішній характер, коли воно сформульоване у вигляді діючого, і внутрішній – на рівні відчуття зверхності і підлеглості. Проте і в першому і в другому випадку люди покликані до управління, відчувають необхідність підкорення своєї волі космічному порядку, чітко не визначеному, але поза всяким сумнівом існуючому. В основі науки управління людьми, вчили піфагорійці, повинно бути містичне покликання до керівництва з раціональним його обґрунтуванням. Люди, на думку Піфагора, не можуть жити, коли певним чином не організовані і коли відсутні ті, хто бере на себе відповідальність за управління суспільством і його структурами. Якщо людина підпорядковує себе комусь, то цим самим вона підпорядковується Логосу.

Найгіршим є те суспільство, вважали піфагорійці, де панує безладдя. Тому кожна людина повинна вибрати своєю філософією філософію поваги до іншого, покори до вищих в ієрархічній структурі суспільства, а в сім'ї – батькам.

Управлінці, вважав Піфагор, складають групу людей, яка вигідно відрізняється від інших і краща не тільки тим, що вона має аристократичне походження, але моральними та інтелектуальними якостями. Піфагор вважав, що той, хто хоче працювати з людьми, мусить постійно тренувати свою волю, інтелект, бути доблесним, благородним. Тому так важливим є, окрім навчання молоді, ще і її виховання. Розуміння Піфагора щодо управління державою, суспільством були підхоплені пізніше Гераклітом, Сократом, Платоном і Аристотелем.

Геракліт, цілком погоджуючись з Піфагором, заявляв, що керування людьми передбачає у керуючого високі моральні якості, а саме: доблесть, інтелект, благородство, та що управляти суспільством повинні аристократи. У піфагорійців це право. Природне іноді завуальовувалось. Вони, стверджував Геракліт, мають до цього як природне, так і суспільне – тому, що вони з дитинства формувались в атмосфері управління людьми. Аристократи, вважав Геракліт, це високоякісна верства суспільства, якій з дитинства закладають почуття шляхетності, гідності, орієнтації в суспільних ситуаціях. Вони краще від представників інших верств населення підготовлені до управління. Аристократи вже готові управлінці, інших ще потрібно довго вчити науці керування. «Для мене, – заявляв Геракліт, – один вартий десяти тисяч, якщо він краший». «Кращими» для старогрецького мислителя були представники давніх аристократичних родів [6, с. 95–103].

Незадовго до Пелопоннеської війни (431–404 рр. до н. е.) в Афінах серед філософів помітно виділяється філософська діяльність Сократа. Від цього мислителя в історії філософії датується перехід від філософствування про природу і її явища до вивчення людини і її діяльності. Для Сократа змістовним було те, що можна підвести під загальне. Як зазначав Аристотель, Сократ у багатоманітності

нітності явищ, процесів, подій і т. д. шукав загальне і перший з філософів античності намагався визначити його зміст.

Сократ нічого не писав. Про його погляди ми знаємо від його учнів – Ксенофонта і Платона. Вихідним пунктом філософії Сократа було положення: «Я знаю, що нічого не знаю». Суттю цього положення є твердження, що чим більше людина знає, тим ширші її горизонти, тим більше вона бачить проблем, які вимагають свого вирішення.

Для Сократа важливим було не стільки відкриття законів буття, а перш за все вивчення поведінки людей в різних ситуаціях, щоб навчити їх жити доброчесно. Жити по-людському, вважав він, – це діяти так, щоб не зробити боляче іншому, і, разом з тим, це цілеспрямованість, вміння не відступати від своєї мети. Людина повинна знати, що мета тоді може бути успішно реалізована, коли вона співпадає з загальною метою, яку поставило перед собою суспільство. Слід мати на увазі, зазначав Сократ, що на всіх рівнях існує певна ієрархія цілей. Тож коли ми здійснюємо певну акцію – в торгівлі, на виробництві, слід спочатку ретельно визначити, як і наскільки дана акція співпадає безпосередньо з інтересами моєї організації, моєї групи, а інтерес останніх – з інтересами суспільства в цілому.

Сократ вчив, що корінь зла – у невігластві людей. Він був переконаний, що якби всі були освічені, виховані, зла було б значно менше. Адже той, хто досягає успіху нечесними шляхами сьогодні, повинен знати, що це рано чи пізно буде виявлено і він понесе за це кару в сфері права чи моралі.

Всяке зло є результатом неусвідомлених дій, незнання суті справи. Неосвічений управлінець більше приносить зла, ніж користі. Його дії непередбачені, думки хаотичні, алогічні, їх важко визначити через зміст загального.

Управління людьми, вчив Сократ, є «царське мистецтво». До нього можна допускати лише тих, хто оволодів основами усіх знань, добре вихований, має схильність до керівництва, визначається чеснотами. Справжніми царями й іншими правителями є не ті, хто тільки носить ознаки царської влади або вибраний ким попало, чи згідно жеребкування, чи добився влади насильством, а ті, хто хоче і вміє управляти відповідно до загальноприйнятих норм і принципів не тільки в умовах конкретно взятого суспільства, але і людства в цілому. Управлінець, вчив Сократ, може бути різного рівня – від керівника групи з кількох осіб до управителя провінцією і навіть царством, але загальною рисою всіх ступенів і рангів повинна бути доброчесність, вміння критично оцінити самого себе, прагнення до здійснення всезагального блага. Сократ був першим, хто виходячи з поняття загального, проголосив принцип універсального управлінського процесу [2, с. 72–75].

Спираючись на принцип загального в управлінському процесі, учень Сократа Платон вперше в історії філософії зробив спробу здійснити класифікацію форм державного управління. Він створює образ ідеальної держави, де управління є доменом людей освічених, які оволоділи висотами наукового пізнання, знають причини поведінки лю-

дей в господарчому і політичному житті полісу, на основі знань вміють передбачати майбутнє. Люди неосвічені, демос, не здатні оцінити ні себе, ні своїх близьких, відсутність необхідних знань не дозволяє їм зробити погляд у майбутнє. Представники демосу, оратори-демагоги, витісняють з управлінських структур афінську аристократію, яка не вміє, а іноді принципово хоче маніпулювати неосвіченою, податливою на емоції і нерозсудливій вчинки юрбою.

Суспільство в державі, згідно з Платоном, повинно бути поділене на 3 стани: філософів, воїнів, ремісників і землеробів. Найкраще управляти державою можуть філософи, саме вони володіють всіма знаннями, політ їх думки відповідає широті і багатоманітності в управлінському процесі.

Кожна людина, писав Платон, найкраще заангажована в певному виді діяльності. І вона повинна робити свою справу, а не братись за всі роботи. Землероб, говорив він, не буде братись за виготовлення плуга, для цього є коваль, який це зробить значно краще. Це ж саме стосується і будівничого, і шевця, і ткача тощо. Але вміння майстерно зробити плуг, мотику, лопату, збудувати будинок, писав Платон, ще не означає, що людина зможе з таким же самим успіхом управляти суспільними процесами. Майстерність ремісника – це майстерність людини фізичної праці, тоді як управління державою, суспільними процесами вимагає активної діяльності розуму, напруги всіх духовних зусиль. Платон рішуче стверджував, що хоч ремісники і землероби є вільними людьми, але вони є суб'єктами фізичної праці і тому не можуть управляти ніякими структурами в суспільстві і державі.

Воїни, в ідеальній державі Платона, повинні бути звільнені від усяких інших обов'язків, окрім захисту держави. В працях мислителя воїни – це загартовані, добре навчені військової справи люди, які виховані в умовах строгої дисципліни. Жити вони повинні громадою, спільно харчуватись і мати спільних дружин.

Землероби і ремісники, згідно з Платоном, повинні сумлінно працювати в сфері матеріального виробництва.

Найкращим засобом встановлення єдиного мислення, вважав Платон, є колективна власність певних груп вільних людей (ремісників, купців, торговців) на землю, будинки тощо. Тільки приватна власність колективу одностороннім може протистояти силі рабів.

Приватну власність філософів і воїнів, на думку Платона, слід ліквідувати: філософів вона буде відволікати від філософствування і управління, а воїнів – від служби. Якщо воїни стануть приватними власниками, тоді вони із сторожових псів, які захищають місто-поліс, перетворяться на ненаситних вовків. Все, що їм необхідне, вони повинні отримувати від держави в достатку. Приймати золото або срібло і навіть доторкатись до благородних металів їм слід категорично заборонити, щоб їм навіть думка не прийшла в голову придбати ці цінності.

Важливою рисою платонівської ідеальної держави є виховання громадян. Програма виховання повинна розроблятися таким чином, вважав він, щоб вона була однаковою для всіх вихованих за-

кладів. Під впливом суспільно-політичних настроїв Спарти, де збереглися пережитки матриархату і жінки часто займали високі керівні посади в суспільстві, Платон приходив до висновку, що в містах-полісах юнаки і дівчата повинні отримувати однакове виховання і освіту з тим, щоб мати рівні стартові можливості для управління суспільством і його підрозділами.

Розробляючи вчення про ідеальну державу, грецький мислитель зазначав, що такою може бути та держава, де при владі аристократія. Це мудрі, добрі, шляхетні керівники. Менш ідеальною формою правління є тімократія, де керівництво державою здійснюють герої, люди честі, відваги і сили. Для них багатство є предметом зневаги. Нижчою формою управління державою стосовно тімократії є олігархія. Це влада багатих людей. Вона не є тривкою, тому що «багаті спочатку придумують собі витрати, порушують закони, яким не підкоряються ні вони, ні їх дружини...».

У державі, де керує олігархія, все пристосовується до влади грошей. Розбещені менталітетом олігархії, громадяни такого суспільства «чим вище ставлять гроші, тим нижче – чесноти» [2, с. 79].

Ще гіршою формою державного управління, вважав Платон, є демократія. Це така форма, де панує безмежна свобода і відсутня повага до старших за віком і посадою. Найгіршою формою управління є тиранія. Тиран спирається, як правило, на рабів і «найгірших людей». Він «...в перші дні і години свого правління усміхається і обнімає всіх, з ким зустрічається, не називає себе тираном, обіцяє багато взагалі і конкретно, звільняє від боргів, народові і близьким до себе роздає землі і вдає з себе милостивого і лагідного до всіх...».

Тиран, зазначає Платон, постійно потребує поклоніння, він підозрілий і мстивий. Всюди він вбачає змову, ворогів. «Тому тиран, писав Платон, – якщо хоче втримати владу, повинен наполегливо знищувати всіх, аж поки в нього не залишиться ні ворогів, ні друзів...» [2, с. 81–82].

У праці «Закони», яка написана Платоном пізніше «Держави», проект ідеальної держави дещо модифікований. Як і в «Державі», мислитель великого значення надає приватній власності, але вона повинна бути обмежена державою. Земля є власністю держави. Щоб у ній не було перенаселення, «зайвих людей» слід відправляти в далекі грецькі колонії, обживати нові землі. Всі будинки теж повинні бути у власності держави, і надає вона їх тим, хто їх потребує. Ті, хто працює фізично, знову, як і в «Державі», наголошує Платон, не повинні допускатись до керівництва. На чолі держави в «Законах» вже не мудреці-філософи, а старійшини. З старійшин вибирається правитель держави, для якого слід встановити віковий ценз – п'ятдесят років. У «Законах» вже немає спільного харчування воїнів і спільних дружин. Від змісту «Законів» віє суворість, регламентацією всіх сторін життя громадян ідеальної держави.

Найменше порушення регламентованого буття передбачає для людини суворі кари. Завдання управлінця всіх рівнів у суспільстві – боротись зі всякими новаціями, стверджуючи одноманітність

в житті спільноти, виховувати у людей почуття самопожертви в ім'я держави, що є вищим проявом їх самовдосконалення.

Правда, самопожертва в ім'я держави була необхідна для її правителів і воїнів. Для ремісників такі ригористичні норми були зняті, адже цей стан і не був зобов'язаний до духовного самовдосконалення. З поміж цих людей керівники не набирались, тож і вигоди до них були відповідно занижені.

Станам у державі, вважав Платон, відповідають ті ж самі чесноти, що і частинам душі: чеснотою правителів є мудрість, воїнів – мужність, ремісників – панування над собою. Коли кожен з станів сумлінно виконує свої обов'язки, дотримується принципу одноманітності, в державі панує гармонія, вона розквітає, всі члени суспільства щасливі і спокійні.

Ідеальна держава Платона спиралась на прекрасний принцип: індивіди підпорядковуються державі, а держава керується загальнолюдськими, загальноприйнятими нормами, але заклик до реалізації цього принципу був доктринерський, жорсткий. Ідеальна держава Платона була прообразом тоталітаризму сьогодні (3, с. 38-40).

Наука управління людьми була тією цариною, якої дотикались різні філософські школи античності. Практично немає жодного філософа стародавньої Греції і Риму, який би не висловив свою думку стосовно управління в економічній і, особливо, в політичній сферах. Але із стародавніх греків лише Сократ, Платон і Аристотель, а з римлян Цицерон, більш-менш чітко визначили засади управління.

Згідно з вченням Аристотеля про форму і зміст, матерія – це те, з чого створюється «щось», тоді як форма – це сприйняття цього «щось» в певних кількісних вимірах, це те, що індивідуалізує матерію. Все, що матеріальне, не має ніякої цінності і абсурдне без форми, вважав грецький мислитель. Тож і людина стає собою, коли вона, як і її подібні, організована в якусь спільноту. «...Людина, – писав він в «Політиці», – природою своєю – істота політична...» [2, с. 126].

А «держава виникає заради потреб життя, але існує вона заради досягнення загального добра». Це така ж організація, стверджував Аристотель, як і сім'я, сільська спільнота, проте держава, як більш загальне, стоїть попереду сім'ї, сільської спільноти. Людина, писав Аристотель, може жити тільки в певній організації і, зокрема, в такій великій, як держава, де чітко визначені місця кожному. Навіть найменша організація, на думку Аристотеля, передбачає пана і раба, чоловіка і жінку, батька і дітей, а в кінцевому рахунку – керівника і підлеглого.

Управління людьми, вважав він, має різні рівні, але, за своїм змістом і формою воно є тим, що ми називаємо управлінням. Різниця тільки в об'ємі даної форми і змісту. «Влада пана над рабом є свого роду наука, однорідна з наукою організації сім'ї, державою і царською владою...». Як і Сократ, Аристотель вважав, що керування людьми на різних рівнях є мистецтвом. Це мистецтво набувається роками. Але до управління людьми здатні не всі. «Вже з моменту свого народження, деякі... відрізняються тим, що одні з них призначені до підпорядкування, інші до керування». Чим ви-

щий інтелект підлеглих, зазначав Аристотель, тим більшого вміння управляти вимагається від керівника. Особливо це важливо в управлінні вільними людьми. Керівник, поставлений зверху або вибраний членами організації, повинен якби уособлювати в собі вміння, інтелект, справедливість кожної конкретно взятої людини. Наука управління вільною людиною, зазначав Аристотель, є набагато складнішою і багатограннішою, ніж, наприклад, роботою рабів, «які в певній мірі є одухотвореною частиною власності... як, наприклад, знаряддя, яке стоїть перед інструментом», але раб є не більше, ніж той самий інструмент чи тварина. «Між іншим, користь, яку ми маємо від домашніх тварин, мало чим відрізняється від користі, яку приносять раби; і перші і другі своїми фізичними силами надають нам допомогу в задоволенні наших потреб».

«Керування» інструментом, як і рабом, вимагає тільки зовнішніх навичок, стверджував Аристотель. Людині тут не потрібно включати психологічні зусилля чи інтелект. Інша справа, коли управління здійснюється на рівні вільних громадян, тим паче державою чи її підрозділами.

Як Сократ та Платон, Аристотель вважав, що тут тільки одного формального призначення на посаду є замало. Людина повинна бути освіченою, добре вихованою, мати хист до керівництва [5, с. 107–112].

Велика увага в філософії Аристотеля надається формам управління державою, які визначаються рівнем впливу в суспільстві багатих і бідних. У тому суспільстві, де громадянську думку визначають багаті – управляє олігархія, а там, де ініціатива формування поглядів належить біднякам – демократія. Кожна форма управління, вважав Аристотель, спирається на принципи, якими керуються в своїй діяльності управлінці. Так, наприклад, коли при владі аристократія – її принципом діяльності є утвердження добродесності, олігархія – багатства, демократія – свободи. Тільки принцип, яким керується аристократія, стверджував Аристотель, є благом для суспільства. Олігархічне управління перетворює суспільство у ринок, де ніхто ні про що не думає, окрім гонити за грошима. Принцип свободи в демократії розглядається як потенційне безладдя, тому демос не знає межі кінцевого і безкінечного [1, с. 39–42].

В основу системи управління, вважав Аристотель, слід покласти принцип «середини» дотримання якого повинно бути в усіх сферах людської діяльності. Цей принцип в стосунках з людьми дозволяє суб'єкту завжди виглядати витриманим, в міру вимогливим і поблажливим до оточуючих, керувати своїми афектами, непомітно для них.

Через призму «середини», Аристотель розглядає управління на рівні держави. Такою «серединою», поєднанням олігархії і демократії є політія. Саме така форма управління, вважав мислитель, найбільше сприяє спокою в суспільстві. Ні монархія, ні олігархія, ні демократія «... не є тривкими, сталими. Як би там не було, демократичний устрій містить в собі більшу безпеку і менше приводить до внутрішнього обурення, ніж олігархічний устрій. В олігархії закладені зародки двоякого роду чвар: чвари олігархів один з одним

і, крім цього, незлагоди з народом; в демократії ж зустрічається один вид обурення – саме обурення проти олігархії; сам народ проти себе – і це слід підкреслити – бунтувати не буде». Тому найкращою формою управління є саме політія, яка «... базується на пануванні середнього елемента, стоїть ближче до демократії, ніж до олігархії».

Політія «... з усіх згаданих нами форм державного устрою, наголошував Аристотель, – має найбільшу безпеку».

Безпека і спокій громадян у суспільстві, повторював слідом за Платоном Аристотель, є найбільшим благом для всіх людей, незалежно від того, до якого стану вони належать.

Якщо людині нічого не загрожує, її дії виважені, вона з задоволенням спілкується з іншими людьми, не боїться за наслідки необачних, ненавмисних чинів, хоч їх допускає значно менше, ніж в умовах невпевненості, страху. Завдяки «середині», стверджував мислитель, більш дієвими є закони, людянішими – моральні норми [4, с. 181–190].

Стародавній Рим не сформулював якихось оригінальних філософських поглядів стосовно науки управління. Найбільш відомі на той час такі римські мислителі, як Цицерон, Лукрецій Кар, Саллюстій, Сенека, Марк Аврелій та ін., не займалися розробкою філософських принципів, які могли б стати світоглядною і методологічною основою науки управління. Вони, коли вирішували якісь проблеми, пов'язані з управлінням суспільства та його структурами, користувались, як правило, тими положеннями, які були сформульовані представниками грецької філософії.

Виходячи з короткого екскурсу в історію античної філософії, можна зробити загальний висновок, що Сократ, а за ним і Платон завдання філософії вбачали не тільки у тому, щоб долучитися до незбагненої світової мудрості-душі, а у тому, щоб зрозуміти світ людського буття, засади організації людського суспільства, державного управління, зв'язки між окремими людьми в процесі матеріальної і духовної діяльності. Знання про такі зв'язки вони визначають як благо або загальну мудрість. Учень Платона і знаменитий критик його вчення Аристотель вважав, що філософія управління вивчає причини і форми морально-етичної поведінки та найкращої організації суспільного життя людей.

Отже, філософія управління і підприємництва, як сфера духовно-теоретичної діяльності, із самого початку вбачала свою мету в тому, щоб дослідити й зрозуміти світ діяльності людини як цілісність, визначити її вихідні положення, встановити місце людини в оточуючому світі, допомогти обрати її надійну «лінію життя» у її практичній діяльності. Висновки, які були отримані у ході історико-філософського аналізу проблеми філософії управління в античній філософії, відкривають шлях для подальших досліджень, зокрема, визначення цієї проблеми у філософській думці епохи Середньовіччя та Відродження.

Бібліографічні посилання

1. Андрущенко В. Сучасна соціальна філософія. Курс лекцій // В. Андрущенко, М. Михальченко. – Т. 1. – К., 1993. – С. 39–42.

2. Антология мировой философии : в 4 т. – К., 1991. – Т. 1, ч. 1. – С. 72–137.
3. История политических учений. – М., 1955. – С. 38–84.
4. Платон. Диалоги / Платон. – К. : Основы, 1995. – 394 с.
5. Толстых В. И. Сократ и мы / В. И. Толстых // Вопр. филос. – 1976. – № 12. – С. 107–121.
6. Философский энциклопедический словарь / Под ред. А. А. Грицанова. – М., 1989. – 460 с.

Надійшла до редколегії 26.01.11

УДК 1(091) «652/654»

А. А. Ковнеров

Славянский государственный педагогический университет

ПРОБЛЕМА СПРАВЕДЛИВОСТИ: ПЕРСОНАЛИИ И ВЗГЛЯДЫ ФИЛОСОФОВ ОТ АНТИЧНОСТИ ДО СОВРЕМЕННОСТИ

Досліджена проблема справедливості в історико-філософському контексті з урахуванням філософської думки видатних мислителів від епохи античності до сучасного періоду.

Ключові слова: чеснота, справедливість, мужність, стриманість, свобода, право, солідарність, добро і зло, власність, істина, довіра, любов, гідність, совість, щастя.

Исследована проблема справедливости в историко-философском контексте с учетом взглядов известных философов и мыслителей от эпохи античности до современности.

Ключевые слова: добродетель, справедливость, мужество, выдержка, свобода, право, солидарность, добро и зло, собственность, истина, доверие, любовь, честь, совесть, счастье.

The problem of fairlumin historical and philosophical context, taking into account the views of famous philosophers and thinkers from antiquity to modern times.

Keywords: virtue, fairlum, valor, excerpt, freedom, right, solidarity, good and evil, property, truth, trust, love, honor, conscience, happiness.

Справедливость является вечной темой размышлений человека и целью его деятельности, актуальность проблемы справедливости является оборотной стороной ее вечности. Справедливость имеет свой конкретный смысл для каждого поколения, интерес к проблеме справедливости особенно возрастает в эпоху кризисов и перемен, смены ценностей и традиций. Справедливость является одной из центральных ценностей, ее значение для человека и общества